

“אין מעבירין על המצוות” – ויישומו בצבא*

ראשי פרקים:

- א. הקדמה
- ב. מקור הכלל
- ג. מהות האיסור “אין מעבירין על המצוות”
- ד. טעם האיסור
- ה. כללים באיסור “אין מעבירין על המצוות”
 1. שתי מצוות עומדות בפני האדם לקיימן בבת אחת
 2. מצוה עוברת לעומת מצוה שאינה עוברת
 3. העוסק במצוה עצמו עובר על “אין מעבירין על המצוות”
 4. הידור מצוה דוחה “אין מעבירין על המצוות”
 5. מצוה דרבנן עכשווית ומצוה דאורייתא לאהר זמן
 6. מצוה דאורייתא ומצוה דרבנן
 7. קיום מצוה דאורייתא וביטול מצוה דרבנן לאחר זמן
 8. מצוה שיש בה חובת גברא
 9. ביטול מצוה אחת על מנת לקיים שתי מצוות
 10. האנוס מלקיים מצוות ומזדמנת לידו
 - אפשרות לקיים מצוה אחת
 11. אין מעבירין על המצוות במקום מצוה תדירה
 12. אין מעבירין על המצוות במקום ביטול מצוה של רבים
- ו. דוגמאות הלכה למעשה
- ז. לסיים



א. הקדמה

פעמים רבות במסגרת השירות הצבאי, הן בסדיר הן במילואים, עקב

עיקרו של מאמר זה נכתב במשך חודשי החורף תשנ"ב, בהיותי משרת בקדש בתוך אחי לוחמי מלחמות ה' בצפון ארץ ישראל. כעת, חרש מרחשון תשנ"ד שנת שבת הארץ, בעת עברי שוב על הדברים רואה אני שיש להרחיב ולהוסיף כהנה וכהנה בסוגיא זו, אך חז"ל הורונו שעדיף מצוה אחת בצער מאלף שלא בצער, וחברי תורה אלו נכתבו בתנאי צער ודחוק ולא בבית המדרש, וחביבים הם עלי ביותר. על כן החלטתי לא לשנותם והוספתי תיקונים קטנים והשלמות קצרות בלבד.

פעילות מבצעית, כוננות, או סדרי הצבא, החייל נקלע למצב בו עליו להחליט לקיים מצוה כלשהי בידיעה שהקיום העכשוי יגרום לביטול מצוה נוספת, או מיד או לאחר זמן. במאמר זה אנסה לבאר את הגדרים של הכלל "אין מעבירין על המצוות" בדרך של "תן לחכם ויחכם עוד". אין אפשרות במסגרת מאמר מצומצם להקיף את כל הדוגמאות האפשריות, ובודאי קיימת ביבליוגרפיה רבה העוסקת בתחום זה שלא הגיעה לידי מטרת המאמר היא לעורר את ליבם של חיילי צה"ל, העומדים על משמור ארצנו וערי אלוקינו, וברור שכל שאלה מעשית חייבת להגיע לשולחנם של פוסקי הלכות.

ב. מקור הכלל

במכילתא (פרשת בא, אות סג) בשם רבי יאשיה – "כתוב בתורה ושמרתם את המצוות אל תקרי כן אלא 'המצוות'. כדרך שאין מחמיצין את המצה כך אין מחמיצין את המצוה, אלא אם באה מצוה לידך עשה אותה מיד".

הגמרא במסכת יומא (לג ע"א) דנה בסדר העבודה היומית בבית המקדש. אביי קובע שדישון המזבח הפנימי קודם להטבת חמש הנרות. הוא אינו נותן טעם לסדר זה, אלא משמע מהגמרא שכך קבעו חז"ל את סדר העבודה. רבא, לעומתו, מסביר שכיון שהמזבח הפנימי היה משוך לצד מזרח יותר מהשולחן והמנורה, בהכרח הכהן היה פוגע בו תחילה לפני שיפגע במנורה, ואין לעבור על המזבח בלי לקיים מצוותו, כדאמר ריש לקיש "אין מעבירין על המצוות". ועיין ברש"י שם, שציין את המכילתא הנ"ל כמקור לדין זה.

במסכת מגילה (ו ע"ב) מבארת המשנה דין קריאת המגילה בשנה מעוברת. הגמרא מביאה ברייתא בשם רבי אליעזר ברבי יוסי, שכאשר קראו את המגילה באדר ראשון ואח"כ נתעברה השנה, אין קורין את המגילה באדר שני כלל, שכל המצוות הנהוגות בשני נהוגות בראשון. הטעם של ר' אליעזר ב"ר יוסי המבואר שם בגמרא הוא שאין מעבירין על המצוות. גם כאן מביא רש"י את המכילתא הנ"ל כמקור לדין זה.

במסכת מועד קטן (ט ע"א) מובא דין של ר' יונתן בן עסמי ורבי יהודה בן גרים לגבי שני פסוקים סותרים, לכאורה. בספר משלי (ד, כו) כתוב "פֶּלֶס מֵעַגַל רִגְלִיךָ וְכָל דַּרְכֶיךָ יִכּוֹנֵר"; משמע שחובה על האדם, בבואו לקיים את מצוות ה', לשקול היטב את דרכיו ואת ערכה של כל מצוה ומצוה בפרט, על מנת שיקיים את הגדולה יותר. לעומת זאת, כתוב (משלי ה, ו) "אורח חיים פֶּן תִּפְלֹס גְּעוּ מַעְגְלוֹתֶיהָ לֹא תִדְעוּ"; משמע שחובה על האדם להזהר מלבחור ומלהבדיל בין מצוה גדולה למצוה קטנה, ובין

מצוה שערכה רב לזו שערכה פחות, אלא כל מצוה הבאה לידיך – עשה, בין גדולה בין קטנה.
 כך הסברו של רש"י בסוגיא זו, וכך מסביר גם המדרש: "נעו מעגלותיה לא תדע" – הקב"ה הסתיר את שכן של המצוות בכוונה תחילה, שאדם לא יבחר בין מצוה שמתן שכרה רב לבין מצוה שמתן שכרה מועט.
 למסקנת הגמרא, יש לחלק בין מצוה שאפשר לעשותה ע"י אחרים לבין מצוה שאי אפשר לעשותה ע"י אחרים. כאשר קיימת אפשרות שאדם יקיים המצוה הגדולה ותברו יקיים המצוה הקטנה, עליו לבחור בגדולה; אך במידה והמצוה הקטנה לא תיעשה כלל, אל לו לעשות חשבונות, ויקיים כל מצוה המזדמנת לידו.

ג. מהות האיסור "אין מעבירין על המצוות"

דעת התוספות במסכת יומא (לג ע"א ד"ה אין מעבירין) שאיסור זה הוא מדאורייתא, והוכחתם, מהגמרא במסכת זבחים (נא ע"א). המשנה בריש פרק "איזהו מקומן" קובעת ששפיכת שיירי חטאת פנימית נעשית בצד המערבי של מזבח החיצון, שנאמר: "... אל יסוד מזבח העולה אשר פתח אוהל מועד", שהוא דפגע ביה ברישא. משמע ליה לתוספות ששפיכת הדם ביסוד המערבי של המזבח החיצון היא לעיכובא מדאורייתא מהטעם שאין מעבירין על המצוות. ברם, דעת הרדב"ז בתשובה (חלק א סי' תקכט) שהאיסור מדרבנן, וזה לשונו: "... והא דאין מעבירין על המצוות מדרבנן היא, ואסמכוה במכילתא מ'זשמתם את המצות' קרי ביה את המצוות, שלא תמתין לה עד שתתחמץ ותתיישן". הרמב"ם במורה נבוכים (חלק שלישי פרק מג) קובע שדרשות מסוג "אל תקרי" אינן דרשות גמורות המסבירות את כוונת הפסוקים מדאורייתא, אלא מליצות פיוטיות למען ייזכרו הדברים. (הובא ע"י מהרי"ץ חיות בהערותיו למסכת שבת דף קד). אם כן, לשיטתו, גם הדרשה של 'אל תקרי המצות אלא המצוות' אינה אלא דרשה מדרבנן. אך יש להסביר שחז"ל ידעו שאין מעבירין על המצוות ממקור אחר מן התורה, ורק הדרשה הזאת היא מדרבנן. ה"חיי אדם" (כלל סח סעיף א) מכריע להלכה ולמעשה כשיטת תוספות.

ד. טעם האיסור

הטעם לאיסור זה, כפי שמובא בשו"ת "הר צבי" (חלק או"ח א סימן קיט), הוא מפני ולזול באותה מצוה שפגע בה תחילה, שלא ינחינה וילך לו. רמז לכך מביא הרב פרנק זצ"ל באותה תשובה מדברי רש"י במסכת זבחים (צא ע"א ד"ה אבל שחטיה). רש"י מסביר שם, שבמקרה שנמצאים בפני הכהן בבית המקדש באותו הזמן קרבן שלמים שחוט מאתמול וקרבן חטאת או

אשם חי של היום, "מזולזלין" בשלמים השחוט, ומעמיד אחד שימרט את דמו עד שישחטו ויזרקו דמו של החטאת או האשם. עי"ש בסוגיא.

ה. כללים באיסור "אין מעבירין על המצוות"

הראשונים והאחרונים שדנו בכלל זה ניסו לקבוע כללים ברורים על מנת לקבוע, מתי נאמר "מצוה הבאה לידך אל תחמיצנה" אלא עשנה, ומתי ניתן להעביר על המצוות.

התוספות נתנו כלל אחד, ה"חיי אדם" (כלל סח) – שלשה כללים, ושו"ת דברי מלכיאלי' בסימנים חייח – שלשה עשר כללים. להלן יובאו חלק מהכללים הנחוצים ביותר בחיי היום יום הצבאי, בהתאם לנאמר בהקדמה, שמטרתנו לעורר את תשומת לבם של החיילים העוסקים במלאכת הבטחון על עם ישראל וארץ ישראל.

1. שתי מצוות עומדות בפני האדם לקיימן בבת אחת

עיינ בתוספות (יומא לג ע"א סוד"ה אין מעבירין): "ויש לומר דלא שייכא דריש לקיש [אין מעבירין על המצוות] אלא היכא דבעינן למיעבד תרווייהו, שיש להקדים ההוא דפגע ביה ברישא, אבל היכא דלא עבדינן אלא חד, לא גמרינן מיניה ונעבד לתדיר". משמע בבירור ש"אין מעבירין על המצוות" נאמר רק במקרה שאדם חייב ורוצה לקיים את שתי המצוות העומדות לפניו, אך בשאין כוונתו לקיים אחת מהמצוות כעת אלא לאחר זמן, לא נאמר הכלל של 'אין מעבירין על המצוות', ויקיים את אשר חפץ לקיים כעת. דוגמא לכלל זה מוצאים אנו בשו"ע (או"ח סימן כה סעיפים א"ב), שם קובע המחבר שצריכים ליוזר שלא יניחו כיס התפילין למעלה כדי שלא יפגע בהם תחילה שאזי יאלץ להניחם קודם הטלית על מנת שלא להעביר על המצוה; וכן: "מי שהוא זחיר בטלית קטן ילבשנו ויניח תפילין בביתו, וילך לבוש בציצית ומוכתר בתפילין לבית הכנסת, ושמ יתעטף בטלית גדול", ומעיר המג"א (ס"ק ד): "זניל דאע"פ שבא הטלית גדול לידו קודם שהניח תפילין, אין צריך להתעטף בו בביתו, כיון שאין דעתו ללבושו כאן". כן מובא להלכה במשנה ברורה (שם ס"ק ט).

2. מצוה עוברת לעומת מצוה שאינה עוברת

הגמרא (קידושין בט ע"ב) מביאה מחלוקת בין ר' יהודה לחכמים במקרה שיש לאדם בן בכור שעליו לפדותו בעת שחייב לעלות לרגל, ואין בידו כסף לקיים את שתי המצוות. ר' יהודה אומר שיעלה לרגל ואח"כ יפדה את בנו, כיון שעלייה לרגל היא מצוה עוברת, ומצות פדיון בכור – כל עוד לא פדה, עדיין חייב לפדות; ואם האב לא פדה, הבן חייב לפדות את עצמו כשיגדל. חכמים חולקים על ר' יהודה וסוברים שצריך קדם לפדות

את הבן, אפילו על חשבון ביטול עלייה לרגל, וסברתם מבוססת על אסמכתא מן הפסוק (שמות לד, ב) " ... כל בכור בנך תפדה ולא ייראו פני ריקם". אכן הרמב"ם בהל' ביכורים (יא, ד) פוסק כחכמים, כיון שיש להם אסמכתא מקרא, ברם, מעיר תוס' ר"י הזקן לקידושין, במקרה אחר שקיימת התלבטות אם לקיים מצוה עוברת או מצוה שאינה עוברת, אם ניתן לקיים רק אחת מהן נקיים את המצוה העוברת. לסברא זו, טוען ר"י הזקן, יודו גם חכמים, והדין של פדיון בכור לפני עלייה לרגל הוא יוצא דופן לכלל משום האסמכתא.

3. העוסק במצוה עצמו עובר על "אין מעבירין על המצוות"

במשנה במסכת יומא (ריש פרק ד) מובא: "הרואה כהן גדול כשהוא קורא אינו רואה פר ושעיר הנשרפין, והרואה פר ושעיר הנשרפין אינו רואה כהן גדול שהוא קורא, ולא מפני שאינו רשאי אלא שהיתה מלאכת שניהן נעשית כאחת". הגמרא שם (עד ע"א) שואלת: פשיטא שמותר לאחד ללכת לראות שריפת הפר והשעיר בעת שהכהן הגדול קורא בתורה וכן להיפך, ואם כן, מה הצורך בדברי המשנה "ולא מפני שאינו רשאי"? ומתרצת הגמרא: מהו דתימא, שמפני מצות "ברוב עם הדרת מלך" לא נתיר ללכת ממקום למקום, בגלל כללו של ריש לקיש של "אין מעבירין על המצוות", קמ"ל שאין כאן בעיה כזו, אלא בעיה טכנית, שמלאכת שתייהן נעשית כאחת. רש"י (שם ד"ה קמ"ל) מסביר כי, מי שרוצה ללכת מקריאת התורה לראות את שריפת הפר והשעיר, או להיפך, אינו עוסק בעצמו בקיום המצוה, לכן אינו עובר על "אין מעבירין על המצוות". דברי רש"י אלו בנויים יסוד על פיו רק העוסק במצוה יכול לעבור על "אין מעבירין על המצוות".

4. הידור מצוה דוחה "אין מעבירין על המצוות"

בשור"ת "תרומת הדשן" (סימן לה) דן המחבר בדחיית קידוש לבנה מראייתה באמצע השבוע למרצאי שבת, על מנת לקבל את פני השכינה מבושמים ובבגדים נאים. הוא קובע להלכה, שאם דחיית קידוש לבנה עד מרצאי שבת אינה יכולה להביא לידי חשש סביר שהמצוה תתבטל לגמרי, יש להמתין למרצאי שבת על מנת לקיים מצוה מן המובהר. כן בשור"ת "חכם צבי" (סימן מה) מפלפל בענין זה לגבי אחד שהגיע לידו שמן זית לקיום מצות גר חנוכה לאחר שכבר העמיד נרות שעה, או אחד שקיבל אתרוג מהודר יותר ממה שהיה לו טרם יצא ידי חובתו. לבסוף הוא מכריע: "...והדבר ברור דבין באתרוג בין בנר חנוכה ובכל המצוות שבעולם מברך על היפה והמהודר ויוצא בו ידי חובתו אף שבא באחרונה...".

בלבד. (עיין שו"ע או"ח סימן תרנא סעיף יב ובמפרשים). העולה מתשובה זו, שעדיף לקיים מצוה עכשווית דאורייתא אפילו במקרה שמצוה דרבנן שלאחר זמן תתבטל לגמרי.

8. מצוה שיש בה חובת גברא

ב"שדי חמד" מובא בשם הרב "מקנה אברהם", שאין אומרים "אין מעבירין על המצוות" לגבי מצוה שיש בה חובת גברא, ויש להעדיף קיום מצוה שיש בה חובת גברא על פני מצוה שאין בה חובת גברא. ברם, דין זה אינו מוסכם, כפי שמשמע מדברי ה"מגן אברהם" (סימן כה ס"ק ד) ו"שולחן ערוך הרב" לבעל התניא (סימן כה סעיף ו), שפסקו שבמקרה שטלית גדול מונחת על גבי תפילין, ואין ברצונו להתעטף כעת בטלית גדול, רשאי להניח תפילין, ואין בו משום "אין מעבירין על המצוות". משמע, אם כן, שאם ברצונו להתעטף כעת בטלית גדול אינו רשאי לעבור על מצות ציצית, ויש בו משום "אין מעבירין על המצוות", למרות שמצות תפילין היא חובת גברא, וציצית – חובת בגד בלבד.

9. ביטול מצוה אחת על מנת לקיים שתי מצוות

הגמרא במסכת יומא (לג ע"ב) לומדת "עבורי דרעא אטוטפתא אסור", ופרש"י שאסור להניח תפילין של ראש לפני תפילין של יד משום ש'אין מעבירין על המצוות'. רבי חזקיהו מדיני (מחבר סדרת הספרים "שדי חמד") בספרו "מכתב לחזקיהו" (חידושים למסכת יומא דף לג ע"ב) מעלה סברה שהאיסור אינו נובע מדין 'אין מעבירין על המצוות' אלא מפני שבמסכת מנחות (לו ע"א) אנו לומדים על הפסוק 'וקשרתם לאות על ירך והיו לטטפת בין עיניך' שתי דרשות המלמדות הלכה אחת. ברייתא אחת מלמדת: "תניא, כשהוא מניח תפילין מניח של יד תחילה, דכתיב, 'וקשרתם לאות על ירך' והדר 'והיו לטטפת בין עיניך'". והברייתא השניה מלמדת: "תניא, כשהוא חולץ, חולץ של ראש תחילה ואחר כך של יד, דכתיב 'והיו לטטפת בין עיניך' – כל זמן שבין עיניך יהיו שתיים".

על כן, הכלל של 'אין מעבירין על המצוות' נדחה משום שתי הדרשות המחייבות הנחת תפילה של יד קודם הנחת תפילה של ראש. מכאן למדים יסוד, שאם במצוה אחת עקב שתי דרשות נדחה הכלל של 'אין מעבירין על המצוות', על אחת כמה וכמה שהכלל נדחה במקרה שבמקום קיום מצוה אחת יתאפשר לקיים שתי מצוות. וכן יעויין עוד בספר "יעיר אוזן" (לחיד"א אות יז).

10. האנוס מלקיים מצוות ומודמנת לידו אפשרות לקיים מצוה אחת

בשו"ת הרדב"ז מובאת שאלה בענין מי שהיה חבוש בבית האסורים,

והשר נתן לו רשות לצאת יום אחד בשנה. האם עליו לבחור יום שבו יוכל לקיים הרבה מצוות או יצא מיד על מנת לקיים כל מצוה אפשרית. ופסק הרדב"ז שאין להמתין, אלא ינצל את זכותו מיד ויקיים כל מצוה אפשרית. אולם ה"חכם צבי" (סימן קו) מסביר את דברי הרדב"ז במקרה שהמצוה העומדת על הפרק בפני האסיר היא מצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים, שלפי הגמרא במועד קטן מחובתו ללכת לקיים את המצוה. אך במקרה והמצוה יכולה להיעשות על ידי אחרים, וקיימת סבירות טובה שניתן לדחות ניצול זכות יציאה לחופשה לתקופה קצרה עד לזמן שיוכל לקיים מצוה חשובה יותר, או יותר מצוות, יש להמתין לשעת הכושר.

11. אין מעבירין על המצוות במקום מצוה תדירה

בש"ע (או"ח סימן תרפד) פוסק המחבר כי במקרה שטעו בראש חודש טבת והתחילו לקרא פרשת נשיאים לחנוכה לפני קריאת פרשת ראש חודש, מפסיק וקורא את של ראש חודש ואח"כ את של חנוכה. ומסביר ה"מגן אברהם" שם, שאע"ג דאין מעבירין על המצוות, הכא מעכבות, דדמי להקדים תפילין של ראש לתפילין של יד, וקיום מצוה תדירה עדיפה על הכלל של 'אין מעבירין'.

ברם, ב"נתיב חיים" (שם) וב"קרבן נתנאל" (מגילה פרק ד ראש סימן י אות ד) חולקים על פסק הרמ"א וקובעים שאין מעבירין חל אף במקרה שדוחין מצוה תדירה. ראיית ה"נתיב חיים" מתוספות במסכת יומא (לג ע"א ד"ה אין מעבירין). התוספות (שם) שואלים, מדוע התורה נאלצה ללמדנו מפסוק, ששיירי הרם של יום הכיפורים נשפכים על יסוד מערבי של מזבח החיצון, והרי ריש לקיש קבע שאין מעבירין על המצוות, ודי בסברא זו לקבוע מקום שפיכת השיריים. משמע, שלדעת התוספות, למרות שכל הדמים במקדש היו נשפכים על יסוד דרומי של המזבח, וזו תדירות המצוה, איסור 'אין מעבירין על המצוות' די בו כדי לבטל את התדיר, ולשפוך על יסוד מערבי. אם כן, לדעתם "אין מעבירין" ו"תדיר" – "אין מעבירין" עדיף. בענין זה ה"ברכי יוסף" (סימן קס) מחלק בין שתי מצוות שהן מענין אחד לשתי מצוות שהן משני ענינים. במקרה והמצוות הן מענין אחד, כמו קריאת התורה – תדיר קודם. אולם במקרה והמצוות הן משני ענינים – האיסור של "אין מעבירין על המצוות" עדיף. בשו"ת "הר צבי" (סימן קיט) מצדד הרב פרנק בדעת ה"קרבן נתנאל", ש"אין מעבירין" עדיף על פני הכלל של "תדיר ואינו תדיר תדיר קודם".

12. אין מעבירין על המצוות במקום ביטול מצוה של רבים

בשו"ת הר צבי (או"ח חלק א סי' פג) כתב הרב פרנק זצ"ל שבמקרה

ושכתו והוציאו ספר תורה לפני קריאת המגילה, יקראו במגילה קודם כמנהגם, ולא נאמר הכלל של "אין מעבירין על המצוות" במקרה זה. הנימוק לתשובתו הוא, שהכלל של "אין מעבירין על המצוות" שייך רק ביחיד.

ו. דוגמאות הלכה למעשה

בסעיף זה אביא מספר דוגמאות ליישום ההלכות בהתאם לכללים שהובאו לעיל. דיני התורה והאפשרויות השונות הם בגדר "רחבה מיני ים", ומטרתה היא בבחינת "תן לחכם ויחכם עוד". מלבד דברים פשוטים, יש לזכור שכל הלכה ושאלה צריכים בירור על ידי פוסק הלכות מוסמך. אמנם, במידת הצורך, נראה לי כי יש במאמר זה בלים מספיקים להכרעה עצמית, שכן דבר מצוי מאוד בחיי הצבא שאין פנאי או שאין טלפון קרוב כדי לברר שאלה מיידית.

א. חייל שהיה בפעילות מבצעית במשך כל היום, ולפני השקיעה טרם התעטף בציצית, הניח תפילין והתפלל, אך יש באפשרותו כעת לקיים מצוה אחת מאלו: עדיף שיקיים מצות תפילין, שהיא חובת גברא דאורייתא; למרות שלשיטת הרמב"ם תפילה הינה גם חובת גברא דאורייתא, מ"מ יש להניח שמצוות תפילה דאורייתא יקיים במהלך היום על ידי אמירת בקשה כלשהיא. לשיטת הרמב"ן, שתפילה היא מצוה דרבנן, ודאי שמצות תפילין עדיפה.

ב. חייל הנמצא ביחידה שאין בה עשרה מתפללים, וגם שופר או לולב אין בה, וביכולתו ללכת ליחידה סמוכה להתפלל בציבור, אף שגם שם אין אפשרות לקיים מצות שופר או מצות לולב, ולחילופין, הוא יכול ללכת לישוב קרוב לשמוע שופר או ליטול לולב, אפילו אם יפסיד בשוב תפילה בציבור עקב השעה המאוחרת או אונס אחר – יעדיף ללכת למקום בו יוכל לקיים מצות תקיעת שופר או מצות לולב שהן מצוות דאורייתא. ויעדיף עוד בנושא זה בשו"ע או"ח סימן תקצה. כמו כן נראה, שגם במידה ויש מנין בצמצום ואין שופר או לולב, אי אפשר להכריח אדם לבטל מצות שופר על מנת שיתפללו בציבור, והוא רשאי ללכת למקום שיוכל לקיים מצות דאורייתא, ולכאורה זה היישום של הגמרא במועד קטן.

ג. תכנון יציאות לחופשה על מנת להיות בחופש בעת שאפשר לקיים כמות גדולה של מצוות, או בזמן שאשתו טהורה, או על מנת לקיים מצוה מן המובחר – לכאורה הדבר תלוי במחלוקת הרדב"ז וה"חכם צבי". לפי הרדב"ז אין להסתכן כלל בתכנוני יציאות ויש לצאת לחופשה בהזדמנות הראשונה על מנת לקיים כל מצוה אפשרית שלא

ניתן לקיים במסגרת השרות הצבאי, אך נראה לפי דעת ה"חכם צבי", שבמידה ואין סבירות לשינוי רמת הכוננות ניתן לאדם לתכנן, ואף רצוי שיתכנן, לצאת לחופשה במועד שיאפשר לו קיום מצוות רבות יותר. לגבי מצוות עונה בפרט, אולי אפשר לומר שגם רדב"ז יודה שימתין עד שיתאפשר לו לקיים מצוה זו, כיון שלפי ה"חכם צבי" הדין של הרדב"ז שאין להמתין נאמר רק במצוה שאי אפשר לה להיעשות ע"י אחרים, אך מצוה שאפשר לעשותה על ידי אחרים לא נחייב אותו לצאת לחופשה מיד. אם כן, במצוות עונה, שהיא בודאי מצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים, ועל ידי דחיית החופשה יוכל לקיימה – ידחה ויקיים. כל זה, כמובן, כשאין מצוות אחרות שמתבטלות עקב דחיית החופשה.

ד. חייל שעקב פעילות מבצעית ביום פורים לא הספיק לקרוא את המגילה עד סמוך לשקיעת החמה, ואם יקראנה לא יוכל להתפלל תפילת מנחה, נראה שבמקרה זה, למרות ששתי המצוות הן בגדר של מצוה עוברת, אין מקום להעדיף את תפילת המנחה התדירה, כיון שהחובה של קריאת המגילה חלה מהנץ החמה, ואם לא יקראנה "מצוות לא יוכל לתקון וחסרון לא יוכל להמנות". ואם תרצה לומר, שיש לדמות מקרה זה למקרה המובא בשולחן ערוך (או"ח סי' רפו ס"ד) לענין אחד שלא התפלל תפילת מוסף עד אשר הגיע זמן תפילת מנחה, ששם נפסק שיתפלל מנחה קודם משום שהיא תדירה, מכל מקום הכריע ה"מגן אברהם" (שם, ס"ק ג) שאם אין שהות להתפלל שתיהן – עדיף להתפלל מוסף, משום שלתפילת מנחה יש תשלומין. ואף שה"דגול מרבבה" וה"בית מאיר" חולקים על דינו של ה"מגן אברהם", רבי עקיבא איגר זצ"ל מיישבו. ועיין בשולחן ערוך (או"ח סי' תרפו ס"ב) וברמ"א שם: "וכל זה לא מיירי אלא בדאיכא שהות לעשות שתיהן, אבל אם אי אפשר לעשות שתיהן אין שום מצוה דאורייתא נדחית מפני מקרא מגילה" וכו'. אם כן, בענינו, שתפילת מנחה אינה דאורייתא, ויש אף סברה של פירסומי ניסא – יש להעדיף את קריאת המגילה, ועיין עוד בשולחן ערוך (שם), בדברי הט"ז בשם הב"ח והרש"ל ובביאור הגר"א המכריעים שמקרא מגילה עדיפא אף על מצות דאורייתא מפני פירסומא ניסא.

ז. לסיום

סוגיא זו רחבה, ויותר ממה שנכתב במאמר זה – לא נכתב בו. במסגרת צבאית יש לזכור שאנו עוסקים בשמירה על ארץ ישראל והעם השוכן בציון, וכל החישובים המובאים לעיל נאמרים רק בתנאי שאינם פוגעים במילוי המשימה הבטחונית לשמה החייל נמצא בצבא. אין לזלזל ח"ו

במילוי משימה בטחונית, ובמקרה שלא ניתן לקיים מצוה כלשהי, חל הכלל "העוסק במצוה פטור מן המצוה", ובודאי במקום של ספק פיקוח נפש.

☆ ☆ ☆

ואמנם אין לתמוה על מה שאנחנו מחרפים את נפשנו למות על חוקינו, כאשר לא יעשו כן כל הגויים. כי גם את דרכי חיינו הקלות בעינינו מאוד לא יוכלו יתר העמים לשמור על נקלה: עבודת כפים, מאכלים פשוטים, המנעות מלכת אחרי היצר ותאוות הלב בעניני מאכל ומשתה, וגם קיום מועדי המנוחה הקבועים מבלי לעבור עליהם.

הם, היוצאים על שדה קרב ונלחמים באויב פנים אל פנים, חסרים אומץ הלב לקבל עליהם תקנות בדבר חיי יום־יום. אבל אנו, יען אשר הסכנו לחשמע באהבה לדברי התורה בענינים אלו, על כן מצאה ידינו להפליא גבורה ולעשות חיל גם על שדה המלחמה.

(יוסף בן מתתיהו, קדמות היהודים נגד אפיון, ב)